

OGÓLNE PROBLEMY ROZWOJU USŁUG W ROLNICTWIE

*Henryk Olszewski*Instytut Przemysłu Mleczarskiego
Dyrektor: prof. dr Wiktor Prandota

We współcześnie rozwiniętej gospodarce poziom rozwoju działalności usługowej jest jednym z istotnych mierników postępu społeczno-gospodarczego i stopnia dojrzałości ekonomicznej kraju. W miarę postępu gospodarczego kraju obserwuje się względnie silną tendencję rozwoju usług w ogóle, w tym również — usług dla rolnictwa i ludności wiejskiej. Pogłębiający się proces koncentracji i specjalizacji produkcji rolniczej wzmacnia zapotrzebowanie na usługi specjalistyczne. Kraje wysoko uprzemysłowione mają zatem silnie rozwinięte usługi w dziedzinie rolnictwa, którego rozwój z kolei uzależniony jest w znacznej mierze od jakości i różnorodności usług. Również w Polsce rola usług jako stymulatora produktywności gospodarstw rolnych stale rośnie. W latach 1965-1970 wartość usług jednostek obsługi rolnictwa (bez usług rzemieślniczych) wzrosła o około 140%¹, osiągając 27,9 mld zł, co stanowi 15,7% wartości produkcji końcowej i prawie 21% wartości produkcji towarowej całego rolnictwa [9].

Szybki rozwój usług produkcyjnych dla rolnictwa, tj. usług związanych zarówno z procesem produkcji rolniczej, jak również z fazą działalności przedprodukcyjnej (zaopatrzenie gospodarstw w środki produkcji) i z fazą działalności poprodukcyjnej (zbyt produktów rolnych), reprezentujących stosunkowo mało poznaną dziedzinę aktywności gospodarczej, wymaga coraz więcej uwagi i stwarza więcej problemów do rozwiązania.

ROLA I FUNKCJE USŁUG PRODUKCYJNYCH

Rozwój usług produkcyjnych należy rozpatrywać w powiązaniu z przebiegiem procesów przystosowawczych zachodzących w rolnictwie pod

¹ Do jednostek obsługi rolnictwa zaliczone zostały kółka rolnicze, spółdzielnie usługowo-wytwórcze kółek rolniczych, przedsiębiorstwa mechanizacji rolnictwa, konserwacji i eksploatacji urządzeń wodnych melioracyjnych, przedsiębiorstwa wylęgu drobiu, obsługi przemysłu rolnego oraz jednostki budżetowe jak służba weterynaryjna, inseminacyjna itp.

wpływem zmian zewnętrznych. Z rolniczego punktu widzenia najistotniejsze są zmiany w popycie na produkty rolnicze oraz zmiany w relacjach cen czynników produkcji. Najogólniej biorąc, usługi ułatwiają przystosowywanie się rolnictwa do tych zmian.

W krajach wysoko rozwiniętych popyt na produkty rolnicze jest mało elastyczny (ze względu na pełne w zasadzie zaspokojenie potrzeb żywnościowych) i nie dostarcza wystarczająco silnych impulsów do znaczącego rozszerzania produkcji rolniczej. Powolnemu wzrostowi produkcji rolniczej towarzyszy szybki rozwój przemysłu uwarunkowany dynamiką popytu na artykuły nieżywnościowe. Rozwój przemysłu (i związany z tym wzrost zatrudnienia) wyzwała wzrostową tendencję płac i wywołuje przepływ ludności z rolnictwa do zawodów pozarolniczych. Następuje gruntowna zmiana relacji cen produktów rolnych i kosztów nakładu poszczególnych czynników produkcji. Ceny produktów rolnych i ceny środków produkcji pochodzenia przemysłowego rozwijają się mniej więcej jednakowo, natomiast koszty pracy żywej rosną kilkakrotnie szybciej. Na przykład w NRF płace w rolnictwie w latach 1961-1965 rosły trzy razy szybciej niż ceny produktów rolnych i prawie pięć razy szybciej niż ceny środków produkcji pochodzenia przemysłowego [2]. Podobny przebieg miał rozwój cen rolnych w W. Brytanii (tab. 1), a tak-

Tabela 1

Rozwój cen w W. Brytanii w latach 1960-1967 (Ceny z 1960 r. = 100)

Srodki produkcji i produkty	Wskaźnik cen w 1967 r. (1960 = 100)	Roczny przyrost w % (% składany)
Płace w rolnictwie	141	5,0
Maszyny i energia	115	2,0
Pasze przemysłowe	115	2,0
Nawozy mineralne	104	0,6
Produkty rolne ogółem	108	1,0
Pszenica	105	0,75
Mleko	110	1,5
Bydło tuczne (opasy)	112	1,75

Źródło: J. G. Reid: Problems in finance of intensification and amalgamation of farm businesses in Western Europe. Moskwa 1970, s. 9.

że w innych krajach wysoko uprzemysłowionych. W Polsce tendencja ta zaczyna się dopiero ujawniać, lecz tempo wyprzedzania cen przez płace jest zmienne i bardzo słabe [9].

Taki kierunek zmian relacji cenowo-kosztowych wywiera głęboki wpływ na strukturę nakładów produkcyjnych w rolnictwie, na organizację gospodarstw i rozwój usług produkcyjnych. W strukturze nakładów coraz większą rolę odgrywa substytucja pracy żywej, relatywnie drogiej, przez pracę uprzemysłowioną, relatywnie tania. W tym właśnie tkwi

główne źródło zarówno szybkiej mechanizacji i motoryzacji rolnictwa w krajach wysoko uprzemysłowionych, jak i szybkiego rozwoju usług mechanizacyjnych dla rolnictwa.

Dążenie do coraz pełniejszej mechanizacji i obniżania jej kosztów wyzwała tendencję do koncentracji i specjalizacji produkcji rolniczej oraz do rozwijania usług produkcyjnych i form zespołowego użytkowania wysokowydajnych maszyn. Większość maszyn wysokosprawnych, o dużym potencjale roboczym, wymagających wykwalifikowanej obsługi to maszyny niedostępne dla przeciętnego gospodarstwa rodzinnego zarówno ze względu na wysoki koszt nabycia, jak i brak możliwości pełnego ich wykorzystania. Koszt mechanizacji procesów produkcyjnych może ulec wydatnej redukcji dzięki zgrupowaniu takich maszyn w przedsiębiorstwie usługowym lub objęciu ich formą zespołowego użytkowania.

U podłoża osiągnięć rolnictwa krajów wysoko rozwiniętych legł szybki rozwój nauk technicznych, biologicznych i ekonomicznych. Dorobek tych nauk w systematyczny sposób wykorzystują dla celów rolnictwa i gospodarki żywnościowej liczne organizacje, instytucje i przedsiębiorstwa, nie mówiąc oczywiście o samych producentach rolnych i ich związkach branżowych. Instytuty naukowe, rolnicze stacje doświadczalne, koncerny wytwarzające maszyny rolnicze, producenci koncentratów i mieszanek pasz treściwych, producenci wieloskładnikowych nawozów sztucznych, agendy państwowej administracji rolnej itp. przeznaczają znaczne środki na rozwój wysokiej techniki i technologii w rolnictwie. Zadbano również o dobrą informację i popularyzację nowości wśród producentów rolnych za pośrednictwem służb doradztwa rolniczego, zawodowych specjalistów z różnych dziedzin rolnictwa, licznych agentów koncernów przemysłowych i firm handlowo-usługowych i wielorakich środków masowego przekazu. Szczególnie dużą rolę spełnia szybki rozwój wielorakich usług, w tym zwłaszcza usług poradniczych w zakresie żywienia zwierząt i ulepszenia techniki hodowlanej, nawożenia i użyźniania gleby, zwalczania chorób, szkodników i chwastów, stosowania właściwych odmian roślin i ras zwierząt oraz racjonalnego użytkowania nowoczesnych maszyn i sprzętu rolniczego [4]. Usługi stają się istotnym nośnikiem postępu rolniczego.

Przy rozpatrywaniu usług produkcyjnych dla rolnictwa niejako na czoło wysuwa się ich podstawowa rola czy funkcja społeczno-gospodarcza, która polega na ułatwianiu przebiegu procesów przystosowawczych w rolnictwie, i to traktowanym zarówno jako dział gospodarki narodowej lub człon szeroko pojętej gospodarki żywnościowej, bądź też jako zbiorowość wysoce zróżnicowanych jednostek wytwórczych, tj. pojedynczych gospodarstw. Tę podstawową funkcję usługi spełniają przez szereg funkcji pochodnych, z których dwie są chyba najistotniejsze:

— działalność usługowa przyczynia się do optymalizacji struktury czynników produkcji w gospodarstwie rolnym przez eliminowanie nie-

doborów czynnika znajdującego się w minimum (wąskie gardło) lub łagodzenie niekorzystnych skutków tego typu niedoborów;

— działalność usługowa przyczynia się do modernizacji procesu produkcyjnego.

W obu wypadkach chodzi o ekonomiczny efekt działalności usługowej, tj. o jej dodatni wpływ na efektywność produkcji mierzoną skalą dochodowości gospodarstw rolnych.

Usługi, podobnie jak inne działalności gospodarcze i ich wyniki (produkty), podlegają pewnym ogólnym prawidłowościom, prawom i zależnościom, z których występowaniem trzeba się liczyć. Z interesującego nas tu punktu widzenia szczególnie istotne są przesłanki kształtowania dalszego rozwoju usług dla rolnictwa, a to wiąże się już bezpośrednio z zagadnieniami podaży, popytu i funkcjonowania rynku usług.

CZYNNIKI STYMULUJĄCE POPYT NA USŁUGI

Doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych pokazują, że między poziomem uprzemysłowienia a stanem przemian w rolnictwie zachodzą wyraźne powiązania: im wyższy poziom uprzemysłowienia, tym wyższa kapitałochłonność i specjalizacja produkcji rolniczej, tym wyższy również rozwój usług. Rozpatrzmy pokrótce ważniejsze uwarunkowania rozwoju tych ostatnich, zaczynając od specyfiki nakładów produkcyjnych w rolnictwie.

Daną wielkość produkcji można uzyskać przy różnych, mniejszych lub większych wielkościach nakładu. Spośród wielu stosowanych bądź możliwych do zastosowania metod produkcji, ta jest najbardziej korzystna, ekonomicznie efektywna, która daje najwyższą wartość pieniężną produktu w przeliczeniu na jednostkę wartości pieniężnej użytego nakładu. O efektywności metody czy procesu produkcji rozstrzyga przeto stosunek pieniężnej wartości produktu do pieniężnej wartości nakładu; im wyższy ten stosunek, tym wyższa efektywność (opłacalność) gospodarowania [1]. Jest to zasadnicze kryterium, którym producent rolny kieruje się przy pobieraniu decyzji gospodarczych, w tym również — dotyczących doboru użytych środków produkcji i usług.

Nakłady są ściśle związane z rozmiarami i strukturą gałęziową produkcji rolniczej, która pozostaje pod wpływem spożycia i popytu na artykuły żywnościowe. Z drugiej jednak strony nakłady obejmują zarówno środki produkcji wytwarzane w gospodarstwie rolnym, jak i nabywane na rynku. Elastyczność manewrowa producenta rolnego jest inna w stosunku do każdej z tych grup — wyższa przy środkach nabywanych, niższa przy własnych. Te ostatnie bowiem są w dużym stopniu zdeteminowane wielkością i strukturą rolniczej produkcji w toku, którą trudno zmienić w czasie trwania cykli produkcyjnych.

Gałęzie (i sprzężone z nimi nakłady) o długich cyklach produkcyjnych

i silnych powiązaniach z ziemią reagują na impulsy rynkowe słabiej i wolniej niż gałęzie o krótkich cyklach i luźnych związkach z ziemią jako elementem nakładu produkcyjnego. W dostatecznie długich, co najmniej kilkuletnich okresach czasu wszystkie gałęzie produkcji rolniczej (i elementy nakładów produkcyjnych) stają się elastyczne i wykazują zdolność przystosowawczą do długookresowych zmian i tendencji rozwojowych na rynku rolnym. Czynnikiem czasu ma zatem w rolnictwie kapitalne znaczenie.

Podniesione cechy specyfiki nakładów i produkcji rolniczej silnie rzutują na kształt, strukturę i czasowo-przestrzenne zróżnicowanie popytu gospodarstw rolnych na usługi produkcyjne jako element nakładu. W danym gospodarstwie, spośród trzech podstawowych czynników produkcji, dwa (zasób ziemi i zasób pracy) są właściwie wielkościami stałymi, niezmiennymi, a tylko trzeci (kapitał) jest czynnikiem zmiennym. Stąd w krajach uprzemysłowionych rozporządzających ograniczonym zasobem ziemi dalsze rozwijanie produkcji rolnej jest możliwe w zasadzie tylko przy zmianie relacji: ziemia-kapitał-praca w kierunku zwiększania udziału kapitału w strukturze nakładów tych trzech czynników produkcji. Przyrosty nakładów kapitałowych niezbędne do uzyskania wymaganych przyrostów produkcji rolnej, choć mogą być różne w poszczególnych sytuacjach ekonomiczno-produkcyjnych (warunki glebowo-klimatyczne, obszarowa struktura gospodarstw, poziom kwalifikacji zawodowych producentów rolnych, specjalizacja produkcji itp.²) są jednak nieuniknione, zwłaszcza przy pełnym zagospodarowaniu użytków rolnych i przy braku rezerw niewykorzystanej siły roboczej. Toteż obfity dopływ środków produkcji z przemysłu do rolnictwa oraz związanych z tym usług poradniczych i produkcyjno-handlowych staje się dziś podstawowym czynnikiem podnoszenia produktywności gospodarstw rolnych.

Dążenie producentów rolnych do dyskontowania korzyści płynących ze społecznego podziału pracy i do maksymalizacji dochodu rolniczego prowadzi do upraszczania organizacji pojedynczych gospodarstw, specjalizacji produkcji i racjonalizacji procesu wytwórczego. W warunkach wysokiego kosztu nakładu pracy żywej (drogiej pracy) zasadniczym czynnikiem rozstrzygającym o opłacalności gałęzi przedsiębiorstwa rolnego jest efekt użytkowy pracy ręcznej, a więc wydajność pracy. O jej wzroście decyduje wzrost produkcji na 1 zatrudnionego, co wymaga po-

---

² Specjalizacja gospodarstwa, wzrost jego obszaru, wyższy poziom wiedzy zawodowej producenta rolnego itp. czynniki ułatwiają stosowanie postępowych metod produkcji i osiąganie wyższych efektów produkcyjno-ekonomicznych przy danym poziomie nakładów. To ostatnie stanowi właśnie istotę tzw. „postępu technicznego” rozumianego szeroko, tj. postępu biologicznego, ekonomiczno-organizacyjnego i technologicznego w rolnictwie.

większenia gałęzi i rozwijania mechanizacji. Ta ostatnia zaś wymaga znów zwiększenia produkcji w poszczególnych gałęziach gospodarstwa w celu wykorzystania zdolności produkcyjnej maszyn. Takie są dziś najważniejsze powody specjalizacji i upraszczania gospodarstw w krajach uprzemysłowionych, w których koszt pracy żywej jest wysoki.

Specjalizacja (i koncentracja) ułatwia zakup środków produkcji w większych ilościach (a więc przy niższym poziomie kosztów jednostkowych) i racjonalny zbyt produktów rolnych. Przede wszystkim jednak ułatwia standaryzację produkcji, a tym samym podaż większej ilości produktów o jednolitej jakości. Tego właśnie wymaga nowoczesna gospodarka rynkowa, i to tym bardziej, im bardziej rolnictwo przeobraża się z dostawcy żywności dla konsumentów w dostawcę surowców dla przemysłu spożywczego. Zaspokojenie potrzeb współczesnej gospodarki rynkowej w zakresie zaopatrywania „supermarketów” i przemysłu spożywczego w wielkie partie produktów o lepszej i bardziej ujednoliconej jakości wymaga techniczno-produkcyjnych rozwiązań w formie zintegrowanych łańcuchów produkcyjnych. Szczególnego znaczenia nabierają więc współdziałanie i podział pracy między rolnictwem, przemysłem, rzemiosłem i handlem oraz szybki rozwój usług.

Wyspecjalizowane gospodarstwo prowadzi mniejszą liczbę gałęzi, lecz każdą z nich na większą skalę. Zmniejszenie liczby gałęzi ogranicza międzygałęziowe przepływy własnych środków produkcji w ramach wyspecjalizowanego gospodarstwa i zwiększa rolę środków produkcji i usług nabywanych na rynku. Pogłębiają się związki towarowo-pieniężne gospodarstwa rolnego z rynkiem w zakresie zaopatrzenia produkcyjnego (i zbytu produktów rolnych). Na przykład w NRF wartość samych tylko środków obrotowych (bez środków trwałych) pochodzenia przemysłowego i usług zużytych w rolnictwie wzrosła z 11,9 mld DM w 1963/64 r. do 17,3 mld DM w 1969/70 r., a ich udział w wartości produkcji rolniczej (końcowej) zwiększył się odpowiednio z 39% do ok. 47% [3]. W Polsce odnośny wskaźnik obliczony dla zbiorowości 1325 gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolniczą wyniósł w 1968/69 r. ok. 31% [5]. Penetracja danych statystyki masowej [9] pozwoliła określić go również dla całej gospodarki chłopskiej; w 1970 r. wyniósł on ok. 30%.

Popyt na usługi produkcyjne, jak się okazuje, ma charakter pochodny bądź współzależny względem stanu rolnictwa oraz tempa jego rozwoju i strukturalnych przeobrażeń; zależy bowiem od licznych czynników, jak poziom, dynamika, struktura i sezonowość nakładów produkcyjnych w rolnictwie, specjalizacja i struktura obszarowa gospodarstw, rozwój globalnej i towarowej produkcji rolniczej itp. Im wyższy jest udział środków produkcji pochodzenia przemysłowego (nabywanych na rynku) w bieżących nakładach rolniczych, wyższa specjalizacja gospodarstw, produkcja i podaż produktów rolniczych, tym większa jest również rola usług i większy popyt na usługi produkcyjne.

PROBLEM ROZSZERZANIA PODAŻY USŁUG

Rozszerzanie działalności usługowej i podaży usług wymaga nakładów kapitałowych i nakładów pracy³, jest więc kosztowne. Z punktu widzenia rolnictwa nakłady te stanowią substytut nakładów realizowanych przez poszczególne gospodarstwa rolne. Jeśli bowiem rozszerzamy przedsiębiorstwo usług maszynowych, to tym samym ograniczamy potencjalne wydatki (nakłady) związane z nabyciem, utrzymaniem i eksploatacją maszyn w gospodarstwach rolnych korzystających z usług tego przedsiębiorstwa.

Wypływa stąd wniosek, że podaż usług można i należy rozszerzać tak długo, jak długo ekonomiczna produktywność (efektywność) krańcowego nakładu czynników produkcji (kapitału i pracy) jest w przedsiębiorstwie usługowym wyższa niż w gospodarstwach rolnych obsługiwanych przez to przedsiębiorstwo, pod warunkiem, oczywiście, braku ryzyka u producenta rolnego co do terminowości nabycia usług i staranności ich wykonania.

Przy rozszerzaniu usług maszynowych, transportowych itp. zastępujących pracę żywą należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną istotną okoliczność, mianowicie na alternatywny koszt zaoszczędzonej pracy lub alternatywny efekt jej użycia. Ponieważ zasób pracy w gospodarstwie rodzinnym jest na ogół wielkością stałą, to nabycie usług (lub powiększenie kapitału maszynowego) może prowadzić do:

- ograniczenia lub wyeliminowania niedoboru pracy przy danym poziomie produkcji,
- zwiększenia wydajności pracy i rozszerzenia produkcji,
- podjęcia dodatkowej pracy poza gospodarstwem,
- wzrostu ilości wolnego czasu.

Każda z tych alternatyw ma inną treść społeczno-ekonomiczną. Podstawę decyzji producenta rolnego co do pobierania usług produkcyjnych stanowią najczęściej przesłanki ekonomiczne. Rolnikowi chodzi o zastąpienie nakładów pracy specjalnej, tj. takiej, która służy rozszerzeniu produkcji rolnej, a nie pracy w ogóle. Rolnik bowiem nie chce ponosić dodatkowych kosztów pracy usługowej, jeśli potrafi wykonać ją własnymi siłami. Głównym motywem korzystania z usług jest zatem opłacalność zastąpienia pracy własnej pracą usługową lub brak własnych możliwości technicznych wykonania pracy.

W całokształcie działalności usługowej występuje daleko idące różni-

³ W poszczególnych branżach, gałęziach czy nawet przedsiębiorstwach usługowych relacje: kapitał-praca mogą kształtować się tak pod względem ilościowym, jak i jakościowym bardzo różnie: od wyraźnej przewagi kapitału (usługi maszynowe, transportowe itp.) — do zdecydowanej przewagi pracy (usługi poradnicze, weterynaryjne itd.); od pracy stosunkowo prostej (usługi budowlane) — do coraz bardziej złożonej (usługi remontowo-naprawcze) i do wybitnie specjalistycznej (usługi weterynaryjne).

cowanie gałęziowe. Jedne rodzaje usług, np. usługi maszynowe (ciągnikowe, kombajnowe, omłotowe, transportowe itp.) pozostają w zależności konkurencyjno-substytucyjnej względem inwestycyjnych i eksploatacyjnych nakładów producenta rolnego. Natomiast usługi z zakresu chemizacji pozostają w zależności komplementarnej względem efektywnego popytu gospodarstw na nawozy mineralne i środki ochrony roślin. Podobne zależności (komplementarne) występują między stanem technicznego uzbrojenia rolnictwa i gospodarstw rolnych a podażą usług konserwacyjnych, remontowo-naprawczych i rzemieślniczych [7]. Wzrost potencjału wytwórczego, zwłaszcza w postaci budynków inwentarskich, maszyn i narzędzi rolniczych, środków transportu itp. (przy równoczesnym obniżaniu się udziału ziemi w strukturze zasobów majątku produkcyjnego) nabiera w rolnictwie krajów wysoko uprzemysłowionych znamion trwałej tendencji rozwojowej (tab. 2).

Tabela 2

Zasoby środków produkcji i ich struktura w rolnictwie NRF
w latach 1963 i 1970 (wartość według cen bieżących)

Zasoby	1963		1970	
	mld marek	%	mld marek	%
Ziemia	21,4	23,2	23,4	21,5
Budynki gospodarcze	27,1	29,5	31,5	29,0
Maszyny i narzędzia	15,9	17,3	20,6	18,9
Inwentarz żywy	13,3	14,4	16,8	15,5
Uprawy trwałe	1,1	1,2	1,5	1,4
Kapitał obrotowy	13,3	14,4	14,9	13,7
Razem	92,1	100	108,7	100

Zródło: H. J. Müller: Zur Frage des Vermögens der Landwirtschaft. Agrarwirtschaft 1971, nr 1-, s. 330.

W Polsce również tendencja ta zarysowuje się coraz wyraźniej. Wyposażenie rolnictwa w trwałe i obrotowe środki produkcji dostarczane przez przemysł stale się zwiększa. W latach 1960-1970 liczba traktorów w jednostkach fizycznych wzrosła z 62,8 tys. do 213,6 tys. szt., a w jednostkach przeliczeniowych — z 77,2 tys. do 265,8 tys. Dzięki temu zasoby siły pociągowej w rolnictwie wzrosły z ok. 2,7 mln do ok. 3,5 mln jednostek pociągowych⁴, a udział siły mechanicznej w ogólnym stanie zasobów zwiększył się z 14,4% do 38,5%. Zużycie nawozów mineralnych wzrosło z 49 kg do ok. 162 kg czystego składnika na 1 ha powierzchni zasiewów, a rynkowe zaopatrzenie gospodarstw w pasze treściwe ogółem — z 2 mln ton do ponad 4 mln ton [9].

⁴ Za jednostkę siły pociągowej przyjmuje się 1 konia roboczego. Przyjęto również, że 1 traktor przeliczeniowy równa się 5 jednostkom pociągowym.

Wzrost wyposażenia gospodarstw rolnych w trwałe środki produkcji, jak również potrzeba utrzymywania go na właściwym poziomie sprawności technicznej, wymaga odpowiednich nakładów odtworzeniowych oraz rozszerzania podaży usług specjalistycznych.

Badania tego typu tendencji rozwojowych, związków i zależności prowadzone przy uwzględnieniu różnych warunków środowiskowych mogą być pomocne w prawidłowym przystosowaniu rozmiarów i gałęziowej struktury podaży usług do konkretnych potrzeb poszczególnych rejonów rolniczych, typów gospodarstw itp.

Tempo rozwoju podaży usług produkcyjnych kształtuje się różnie w różnych gałęziach działalności usługowej, zależnie od potrzeb (popytu) usługobiorców. Szczególnie dużym zainteresowaniem producentów rolnych, zwłaszcza jeśli towarzyszy im fachowe poradnictwo, cieszą się te rodzaje usług, które, eliminując najbardziej ostre niedobory czynników produkcji w gospodarstwie, przyczyniają się zarazem do modernizacji rolniczego procesu produkcyjnego. Najczęściej są to usługi agrochemiczne, mechanizacyjne, transportowe itp. rodzaje usług. Na przykład usługi agrochemiczne coraz bardziej stają się dźwignią postępu technicznego na wsi, ułatwiając zastosowanie nowoczesnych środków i metod agrotechnicznych. Aparat usługowy nie tylko wykonuje tu czynności produkcyjne związane z procesem chemizacji, lecz także podnosi wiedzę usługobiorców, kształtując ich umiejętności zawodowe. W ten sposób spełnia on istotną rolę w procesie modernizacji rolnictwa.

Usługi powinny być korzystne (opłacalne) dla obu stron, tj. zarówno dla producenta rolnego (usługobiorcy), jak i dla przedsiębiorstwa usługowego (usługodawcy). Jednak w pewnych sytuacjach, szczególnie jeśli chodzi o podaż nowych rodzajów usług ułatwiających modernizację gospodarstw rolnych, może okazać się celowe przejściowe subwencjonowanie przedsiębiorstw usługowych przez państwo.

Wreszcie podaż usług powinna być zharmonizowana z właściwościami popytu produkcyjnego, a zatem aparat usługowy powinien być zdolny do wykonywania świadczeń w pełni dostosowanych pod względem branżowym (rodzajowym i asortymentowym), czasowym, jakościowym i przestrzennym do wymagań poszczególnych gałęzi i procesów wytwórczości rolniczej. Prawidłowa realizacja tego prostego na pozór postulatu wymaga ciągłego doskonalenia rozwiązań technicznych, ekonomicznych (relacje cenowo-kosztowe) i instytucjonalno-organizacyjnych stosowanych w dziedzinie usług, a więc — i prowadzenia odpowiednich badań.

PROBLEM ORGANIZACJI USŁUG

W wyniku ogólnego wzrostu gospodarczego zachodzi w rolnictwie, jak już podnosiliśmy, permanentny proces przystawawczy do zmieniających się warunków ekonomicznych. Proces ten przejawia się zarówno w zmia-

nach relacji cen produktów rolnych i kosztów produkcji, jak i wewnętrznej struktury cen podstawowych czynników produkcji. Względny koszt nakładów pracy wzrasta, a nakładów kapitału maleje, co wyzwała tendencję do zastępowania pracy żywej pracą uprzedmiotowioną, do mechanizacji rolniczego procesu produkcji i podnoszenia wydajności pracy. Zmienia się również względna opłacalność poszczególnych gałęzi wytwórczości rolniczej, co znajduje swe odbicie w gałęziowej strukturze produkcji i w strukturze użytkowania ziemi. Coraz więcej ziemi ornej przeznaczana się pod rośliny o niskiej pracochłonności, których produkcję można łatwo zmechanizować, a coraz mniej — pod rośliny pracochłonne, jak np. ziemniaki, bądź nietowarowe, jak rośliny pastewne⁵.

Zjawiska te przebiegają różnie w poszczególnych częściach kraju, zależnie od lokalnych warunków środowiskowych, stopnia rozwoju ekonomicznego rejonów, obszarowej struktury gospodarstw itp. czynników. W większych gospodarstwach procesy przystosowawcze zachodzą na ogół szybciej niż w mniejszych. Dużą rolę odgrywa przy tym osoba kierownika, jego przygotowanie zawodowe, uzdolnienia i sprawność działania, zwłaszcza w zakresie przewidywania i podejmowania trafnych decyzji.

Ogólna znajomość tych problemów, tj. znajomość specyfiki (złożoności i zróżnicowania) produkcji rolniczej, tendencji rozwojowych rolnictwa i zachodzących w nim procesów przystosowawczych jest podstawowym warunkiem trafności wszelkich rozwiązań organizacyjnych w dziedzinie usług. Działalność usługowa ma bowiem ułatwiać i przyspieszać rozwój rolnictwa, powinna być przeto nastawiona na optymalne zaspokajanie jego potrzeb. A jest to zadanie niełatwe, jeśli się zważy wielką liczebność gospodarstw, ich zróżnicowanie pod względem wielkości, położenia, wyposażenia technicznego, systemów, kierunków i gałęziowych struktur produkcji czy wreszcie ilości i jakości zasobu pracy.

Czynnikiem komplikującym jest przestrzenne rozproszenie i sezonowość popytu na usługi produkcyjne. Ta ostatnia niekiedy wymyka się zupełnie spod kontroli producenta rolnego, gdyż w znacznej mierze zależy od czynników przyrodniczych, jak chociażby od zmienności przebiegu warunków atmosferycznych.

Z tych też względów, w rozwijaniu usług produkcyjnych oraz w kształtowaniu ich struktury gałęziowej, zakresu specjalizacji zakładów usługowych i ekonomicznych warunków świadczenia usług należy unikać rozwiązań szablonowych, niedostosowanych do rzeczywistych potrzeb usługobiorców na poszczególnych terenach [8].

System sterowania sferą usług produkcyjnych wymaga nie tylko ela-

---

⁵ Na przykład w NRF uprawę zbóż rozszerzono z ok. 55% ziemi ornej w 1950 r. do 64,3% w 1965 r. i do 68,7% w 1970 r., gdy ziemniaków ograniczono w tych samych okresach czasu odpowiednio z 13,4% do 10,2% i do 7,8%, a roślin pastewnych z 14,2% do 11,9% i do 7,3% [2, 6].

stycznego podejścia, lecz także ciągłego ulepszania i doskonalenia. Niemale znaczenie ma tu poszukiwanie trafnych rozwiązań instytucjonalno-organizacyjnych, a więc poszukiwanie optymalnego modelu organizacji usług, który pozwoliłyby w pełni dyskutować korzyści płynące z pogłębiania międzyinstytucjonalnej kooperacji, eliminując niekorzystne skutki barier instytucjonalnych. A jest to problem dość złożony, i to nie tylko od strony popytu na usługi (na co wyżej zwrócono uwagę), lecz także i od strony organizacji podaży usług, jeżeli uwzględni się różnorodny charakter poszczególnych gałęzi działalności usługowej, dużą liczbę instytucji, resortów, urzędów i organizacji państwowych, gospodarczych czy społeczno-gospodarczych (łącznie z prywatnym rzemiosłem), zajmujących się działalnością usługową⁶ oraz wielką liczebność, różną skalę wielkości i zróżnicowany charakter zakładów usługowych (od zakładów wyspecjalizowanych, typowo usługowych, do zakładów, w których usługi stanowią niejako uboczną sferę działalności gospodarczej).

W krótkim okresie czasu struktura organizacyjna i techniczne uzbrojenie rynku nie podlegają większym zmianom i wchodzi do zespołu czynników kształtujących związki między elementami rynkowymi (podaż, popyt, cena). Wielkości i rozproszeniu popytu na dany rodzaj usług odpowiada na rynku lokalnym co najmniej kilku wykonawców (zakładów usługowych), którzy powinni utrzymywać między sobą kontakty kooperacyjne i podporządkowywać się nadzorowi koordynującemu ich działalność usługową. Nadmierna częstokroć liczba instytucji (przy braku wyraźnego podziału zadań) zajmujących się daną gałęzią usług, rozproszenie kadry fachowej i sprzętu specjalistycznego oraz brak efektywnej kooperacji na różnych szczeblach organizacyjnych stanowią w istocie źródło niedomagań i trudności na rynku usług [10].

Punktem wyjściowym rekonstrukcji organizacyjno-technicznej rynku usług mogłoby być opracowanie (w oparciu o odpowiednie badania i dotychczasowe doświadczenia) wielowariantowych, alternatywnych systemów organizacyjnych, które stanowiłyby podstawę wyboru konkretnych rozwiązań dostosowanych do specyficznych warunków rolnictwa w poszczególnych rejonach kraju. W każdym bądź razie, przy dokonywaniu wyboru nie można zapominać o tym, że o efektywności czy społeczno-ekonomicznej sprawności modelu przedsiębiorstwa i zakładu usługowego, bądź określonego modelu stosowanych lub postulowanych rozwiązań instytucjonalno-organizacyjnych w dziedzinie usług powinny w ostatecznych kalkulacjach i na długą metę rozstrzygać społeczne koszty jego funkcjonowania.

---

⁶ Aktualnie funkcjonuje kilkanaście samych tylko instytucji czy organizacji wiodących, powołanych do koordynowania działalności usługowej na rzecz rolnictwa.

LITERATURA

1. Bishop C. E., Toussaint W. D.: Introduction to agricultural economic Analysis. John Wiley, INC, Nowy Jork 1958.
2. Blohm G.: Nowe zasady prowadzenia gospodarstw. PWRiL, Warszawa 1969.
3. Brandkamp F., Lohmann B.: Produktion und Wertschöpfung der Landwirtschaft im Bundesgebiet. Agrarwirtschaft 1971, nr 2.
4. Castle N., Becker H.: Farm business management. The Macmillan Company, Nowy Jork 1967.
5. Kalbarczyk S., Stelmach J.: Budżety rodzin chłopskich IER, Studia i materiały, Warszawa 1971, z. 295.
6. Metzdorf H. J.: Bodennutzung und Ernten im Bundesgebiet. Agrarwirtschaft 1971, nr 2.
7. Müller H. J.: Zur Frage des Vermögens der Landwirtschaft. Agrarwirtschaft 1971, nr 10.
8. Olszewski H.: Ekonomiczne przesłanki rozwoju usług dla rolnictwa. Międzyn. Czas. rol., Warszawa 1970, nr 3.
9. Rocznik Statystyczny 1971. GUS, Warszawa 1971.
10. Strużek B.: Usługi dla wsi i rolnictwa a spółdzielczość wiejska. W pracy zbiorowej: Rynek usług produkcyjnych dla rolnictwa. Zakł. Wyd. CRS, Warszawa 1969.

Г. Ольшевски

ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УСЛУГ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Резюме

По мере роста народного хозяйства постоянно возрастает роль услуг как стимулятора развития сельскохозяйственного производства. Их функции многосторонние: они облегчают ход адаптационных процессов в сельском хозяйстве, улучшают структуру затрат производственных факторов (средств) в данном хозяйстве, способствуя модернизации производственного процесса, являются стимулятором технического прогресса в сельском хозяйстве.

Спрос на услуги носит производный или взаимозависимый характер в соответствии с состоянием сельского хозяйства, а также темпов его развития и структурных преобразований; как правило, чем выше специализация хозяйств, чем выше производство и предложение сельскохозяйственных продуктов, тем выше спрос на услуги. Предложение же услуг может приурочиваться к специфике сельского хозяйства и его нуждам. Это требование связано с трудностями: его осуществление возможно при высокой эластичности и постоянного совершенствования системы функционирования услуг. В этом отношении могут быть пригодными научные анализы и исследования.

H. Olszewski

GENERAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SERVICES IN AGRICULTURE

Summary

Along with economic development, the role of services as a production development stimulator is permanently growing. Their functions are manifold ones, viz.: they facilitate the course of adaptation processes in agriculture, improve the

---

structure of expenditures of production factors (means) in a farm, contribute to modernization of production processes and stimulate advance in agriculture.

The demand for services is of derivative or correlative character, depending on state, development rate and structural transformations of agriculture; as a rule the higher is specialization of farms, greater production and supply of agricultural products, the greater is also the demand for services.

The supply of services, however, must be adopted to specificity and needs of agriculture. This demand is not at all easy — its realization requires great elasticity and steady improvement of service functioning system. Helpful can be here scientific analyses and investigations.